

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Հնչական Կուսակցութեան արտաքսուած Աւետիս Նազարբեկեան անուն անձը Լոնտոն դատարանին դիմած է, յայտարարելով որ „Հնչակ“ անուն թերթը „երա անձնական սեփականութիւնն է“։ Մինչև դատին վերջանալը Կուսակցութեանս պաշտօնական թերթը առանց անունի կը հրատարակենք։ Կուսակցութիւնը և հայ հասարակութիւնը պէտք չէ շփոթեն, այս հրատարակութիւնը յիշեալ անձին հրապարակ հանած „Հնչակ“ թերթին հետ։

ՀԱՍՅԷ Կեդրոնական Վարչութեան Հնչական Կուսակցութեան.

Mr. L. Frank,
99, FRITHVILLE GARDENS,
SHEPHERD'S BUSH, LONDON, W.

ԵՐԻՒՆԻ ՏԱՐԻ ՄԵՆ ԵՆ

Կը թեակոխէինք 1896 տարին ետեւին հարիւր հազար հայ մարտիրոս՝ յոյսերու փլատակին տակ թաղուած։ Գերեզմանէն վերադարձող ահուկ ուրուականի մը պէս մեր հին պատմութիւնը կանգնած էր աչքերնուս առջև։ Լսապէս երբեմն կուգային կանցնէին մեր երկրին վոյսէն իսլամական արշաւանքները, աւերակ, ամայութիւն, խոր լուռութիւն ձգելով իրենց յիշատակ։ Լեւերակ, ամայութիւն, խոր լուռութիւն հայ աշխարհին, հայ սրտերուն յիշատակ ձգելով արիւնի ծովու մէջ կ'երթար կը մարէր այն 1895 ի արեգակը որ ազգային հաւատքի պայծառ լոյսովն էր ծագած։

Ու այդ մթութեան անպատին մէջ մոլորած կը թափառէր հայը, առանց դանելու ելքի մը արահետը. և ահա հեռուէն դու շեփոր մըն էր որ լսուեցաւ։ Լորպտականէն Լմերիկա, Վանէն Բարիզ, Պոմպէյէն Պոլիս, Երևանէն Եդիպոս հայ սիրտը թնդաց, տրոփեց հաւատարմարժ ձայնէն որ կը հնչէր լեռներէն ուր

Եւ ըգփոշին զոր կոխեան աստ՝ գիւցազունք կոխեցին

ու հայ սրտին մէջ մահամերձ հաւատքը հոգեդարձ եղաւ։

Օգէյթուն անգամ մըն ալ կը բարձրացնէր Լըատուութեան դրօշակը և ցոյց կուտար թէ միայն մորթուելու համար չէ որ հայը ստեղծուած է. զարնել ալ գիտէ, բաւ է որ ձեռքը ունենայ երկաթի մը կտոր։ Մէկ երկու երիտասարդ, Հնչական յեղափոխականներ, մոնելով այդ ժողովրդին ծոցը, կրակը տուած էին սրտերու պատրաստ վառօղին։ Եւ աշխարհ հիացումով տեսաւ որ քանի մը հազար լեռնական հայ զիմադրելով 100,000 զինուորի յաղթանակը կորզելու կարող էին։

Մեր ազգային վշտին սփոփանքը եղաւ Օգէյթուն։ „Կահատակ ժողովուրդ“ հռչակուիլը ալ ձեռք կուտար. սրբութեան տիպոս, բայց ոչ փրկութեան առաջնորդ։ Մարտիրոսի գերը կարեկցութիւն կը շարժէ, երբեմն ալ հիացում կ'աղբէ, բայց ոչ յարգանք։ Շնչուած ժողովուրդ մը ակնածելի ըլլալով է որ կրնայ ապագայ յուսալ։

Հինգ ամիս շարունակ ոչ միայն հայ աշխարհը այլ Լմերիկա ու Եւրոպա ակնդէտ աչքերնին յառեցին յայն խորտ լեռներուն վրայ ուր Լըատուութեան և բռնակալու-

թեան միջև այնքան անհասար ուժերով պատերազմ կը մղուէր։ Եւ սակայն մինչև ե՞րբ կրնային դիմանալ մի բուն հայեր զրկուած հացէ, զրկուած աղէ, զրկուած վառօղէ, զրկուած զէնքէ։ Թիւրք բանակը սպառաղինուած էր ամենէն կատարելագործեալ զէնքերով. ասոնց դէմ Օգէյթունցին ունէր նահապետական հրացանը։ Օգորանցէն գրաւուած 400 մարթիններովն էր որ Օգէյթունցի հայը զիմադրեց ու յաղթեց։ Եւ գրեթէ աշակցութիւն մը չէր հասնէր։ Բացառականութիւն, շատ օգնութիւն, բնաւ։ Կացութիւնը աննպաստ էր. վիճակին վրայ ճգնաժամ տեղեկագիր մը հասաւ Պոլիս պատրիարքարան։ Խղձիւրեան պատրիարք ճարտար զիւանագիտութեամբ մը, որ իր փառքի տիտղոսներէն մէկը պիտի մնայ, յաջողեցաւ եւրոպական միջամտութիւն մը հրաւիրել Օգէյթունի համար։ Ապաստաւոր հաշտութիւն մը կը կնքուի. հաշտութիւն որուն պայմանները սակայն չեն յարգուիր, և Օգէյթունի կացութիւնը չի կրէր ո՛ր և է հիմնական փոփոխութիւն։

Օգէյթունի ապստամբութիւնը մեր վերջի ժամանակներու պատմութեան ամենէն աւելի յատկանշական զրծերը կը պարունակէ։ Լըգային գերագոյն շահերը կը հարկադրեն մեզի առ այժմ չերկարել այս գլխուն վրայ։ Բայց ներքին է բնէն որ Օգէյթունը եթէ մեր ժամանակակից պատմութեան ամենէն փառաւոր էջն է, միանգամայն հայ ազգին համար ամօթի գլուխն է։ Պատերազմն ետք զէյթունցիները անօթի մնացին. զիցազները ձեռքերնին երկնցուցին եւրոպացիներու։ Ո՛չ հաց, ո՛չ գեղ, ո՛չ բժիշկ զրկուեցաւ։ Եթէ հինգ ամսուան ապստամբութիւնը միայն հարիւր հայու մահ պատճառեց, բժիշկի, դեղի, հացի պակասութիւնը հաշարաւոր կ'որիճներ գեղեցիկ տարաւ, ու կը տանի։

* * *

Օգէյթունի հաշտութեան ետքը տեսակ մը լրում առաջ եկաւ. կարգ մը հայեր ջանացին այդ վիճակը ըստեղծելու։ Հնդափոխական շարժումը սակայն չէր անդամալուծուած, ընդհանուր ուժգնապէս երևան կուգար Պոլիս ուր հայ մատնիչները և մահմետական ոստիկանները հրապարակներու վրայ դաշունահար կ'իյնային։ Հայկական այս յամառութիւնը մոլեգնեց Համիտը, և ահա ինչոր երբեք չէր տեսնուած Պուլկարական յեղափոխութենէն ի վեր, երևան եկաւ։ Պոլսոյ կամուրջին երկու զլուր կախաղանը տնկուեցաւ հայ յեղափոխականութեան համար։ Ու մէկիկ մէկիկ բանտէն հանուելով մահուան կառաջնորդուէին հայ երիտասարդները, մահմետական խուժանին աչքին առջև։ Մեր քսանամեկի կտրիճները պարանք իրենց ձեռքովը կ'անցնէին վզերին։ „Կեցցէ Հայաստան, կեցցէ աղատութիւն“ վերջին շունչին հետ վերջին գոռումը կ'ըլար հայ յեղափոխականին։

Հիմա ալ շատ սրբազան բարձունքէ կը հնչէր Պոլսոյ հայուն ակնջին Լըատութեան կռուի հրաւերը։ Աստատակին արկնաղանք թաւանջը կը թափանցէր սրտերու

խորը, ու սարսուռը կ'ընթանար հոգիէ հոգի: Այդ սարսուռը փրկարար եղաւ. հայերը սթափեցան յուսահատական լքումէն: Հանրային զայրոյթը ազատ իր զեկաւորները կուղէր, և այդ պարտականութիւնը կ'իյնար Պոլսոյ Հնչակեան Այազութեան որ զեկաւորական մարմինն վերջնադիր մը զըկեց պահանջելով կախաղանին անմիջական ջնջումը: Այդ սպառնալիքին երկրորդ առտուն կախաղանը գեռ կանգուն կը մնար. անոր ստորոտը հաւաքուած մահմետական խուժանը կ'սպասէր հայ դիակի մը տեսարանովը հրճուելու: Այնպէս ժամեր, և փոխանակ հայ դատաւար տեսլին կը հասնի սուլթանին թիկնապահը որ կ'աղղարարէ խուժանին ցրուիլ: Հնչակեան վերջնադիրը արթնացուցած էր զիւրապետութիւնը իր թմրած անտարբերութենէն. անտարբերութիւն որ ուրիշ բան չէր բայց եթէ խորհուած մեղակցութիւն մը Համիտի ոճրագործութիւններուն: Ամէն անգամ որ հայը ինք իր ձեռքը ունի ուժ մը որուն կը կռթնի, որով կրնայ դիմանալ, պէտք է ապահով ըլլայ թէ եւրոպական զիւրապետութիւնը իրեն աջակցէ է, իրեն զօրավիգն է, իրեն հլուէ է: Վիւանագիտութիւնը միշտ ուժեղներուն տրամադրութեանը տակ է: Հնչակեան Արեւակցութեան այս միջամտութիւնը յեղափոխական շարժումին ամրապնդուելուն նպաստեց մեծապէս: Թիւրքիոյ մայրաքաղաքին մէջ, Եւրոպայի աչքին առջև հայերուն կախաղան բարձրանալը, և այդ ոճրին առջև աղգային անկարողութիւնը շատ պիտի նպաստէր բարոյական տկարացում՝ առաջ բերելու մեր մէջ. Համիտի և իր խորհրդականներուն հաշիւը այս մասին ճիշդ էր. բայց հաշուած էին առանց նկատողութեան առնելու յեղափոխութեան անյաղթելի յամառութիւնը:

* * *

Համիտական զրուծիւնը 1896 ի մէջ յամր յամր կը շարունակուէր. բանտարկութիւն, սպանութիւն, կեղեքում, հարստահարութիւն դադար չէին առնել երբեք, բայց մեծ կոտորածներու քաղաքականութիւնը գոնէ առժամաբար մէկ կողմ դրուած կը համարուէր, երբ յանկարծ յունիսի մէջ Այսպուրականի կոտորածին աղաղակը լսուեցաւ: Այդ հայաշատ մեծ նահանգը զերծ մնացած էր ջարդէ, և հիմա կը տուժէր իր այդ փրկութիւնը: Թիւրք, քիւրտ խուժանին ու կանոնաւոր բանակին յարձակումներուն տակ կը կործանէր Այն քաղաքը ու կը ջարդուէին քաղաքացիները, գիւղացիները: Արտուղներու ճիշդ հաշիւը յայտնի չէ, բայց 20,000 թիւը չափազանցութիւն չերեցաւ: Այս կոտորածը Եւրոպայի մէջ կարելի է ըսել թէ անտարբերութեամբ դիտուեցաւ: Հիւսիսատեններուն տեղեկագիրները որոնք նպաստաւոր չէին Այն մտնող ոչ-թրքահայ տակ հայերու հեռատեսութեանը, բաւական զօրաւոր պատճառ եղան այդ անտարբեր վիճակը առաջ բերելու:

Արաւիկներու դաշտին մէջէն իբր փառքի յուսատու կոթող սը վեր բարձրացաւ հայ երիտասարդներու վեհագի արիւնքութիւնը: Հաղաւոր էին վայրագները, ահեղապէս սպառազնուած, որ թակարդով պաշարեցին փոքրիկ խումբեր: Մարտահաշար միշտ ետ կը մղուէր այդ վատ ոգի խուժանը, ու նորէն կը խուժէր: Հատ սուղ ծախսեցին հայ քաջերը իրենց կեանքը. և ապահովաբար յաղթական ծամբէ մը պիտի ընթանային եթէ միայն իրենց չի պակսէր զէնք, ուսումնականը: Հոն, Այն ալ շատ Հնչակ, շատ Վիւանակ, զոհած էին Արեւակցական Այազութիւնները, բայց հրազմն, բայց գնդակ, բայց վառճի: Ոչինչ, կամ գրեթէ ոչինչ: Արտորածի սարսափին մէջ ժողովուրդը, մարտի դաշտին վրայ կուռողը, զուր աչքերուն յանդէս կ'սպասէին թէ թիկունք օգնութիւն որ խոս-

տացուած էր ու սահմանադրուիէն չէր իգար, չէր իգար. ու չեկաւ: Այս մահուան ստուերը անդամ մըն ալ լայն արձակ փոռեցաւ Այսպուրական աշխարհին վրայ:

Մահուան գրկախառնումին մէջ իրարու պլլուեցան Հնչակեան, Վաշնակեան, Արմենական: Այս նահատակ զիւրապետներն արդեօք պիտի սորվէին Հայաստանցի հայր թէ երբ հասարակաց թշնամին մէկ սուր ունի ամէն հայու համար, ամէն հայու համար աղգային դաւաճանութիւնէ աւելի մեծ ոճիր մըն է, տիմարութիւն է, յանուն Վարդ Մարքի, յանուն Պիլիսանովի իրարու դէմ ելլել, ու իրար բզկտել: Բնկերվարականութեան, Համայնականութեան դպրոցներու տարբերութիւններով: Յեղափոխական դիմակի ներքեւ տիրացուութիւնը ծիծաղելի չէ, քրտաւնեցուցիչ է. իր հետ ժողովուրդին մահը կը բերէ:

Եթէ թէ Մարտիկներու, Պետոններու, Աւետիսեաններու և իրենց հետ ինկող քաջերու արիւնք ցնցէր Հայաստանցի հայը, ըսթափեցներ զինքը և սորվեցներ իրեն թէ իր կեանքը պաշտպանելու, իր ապագան ապահովելու համար իրեն պէտք է Օգնէր ու Աէր:

* * *

Այնի կոտորածէն լիք ետքը Իզմիրեան Մատթէոս պատրիարք հրաժարական տուաւ: Այս անպասելի որոշումը շուարեցուց հայ ժողովուրդը և անբացատրելի մնաց:

Համիտ 1896 ի սկիզբները ջերմապէս փափագած էր այդ հրաժարականը ձեռք անցնել: Ինքնիշխանութիւն և բաշաներու խմբակ մը այս նպատակին հասնելու համար ամէն ջանք գործ գրած էին բայց պատրիարքը տեղի չէր տուած: Եթե ուստած օրը որոշած էր չիջնել մինչև չի կատարէ իր պարտականութիւնը: Այններ կային թէ այդ միջոցին պատրիարքը աղգին համար բաղդատաբար լաւագոյն ապագայի մը յոյսեր տածելու պատճառներ կրնար ունենալ: Անգլիոյ դեսպան սըր Ռիչիւր Վերրի մայիսի մէջ Պոլսէն Լոնտոն մեկնած պահուն այցելած էր պատրիարքին. սեպտեմբեր 18/30 էն ի վեր այս երկու անձնաւորութիւնները իրարու հանդիպելէ զգուշ կը մնային, Եւրոպայի գիւղտին մոլեգնութիւնը չի գրգռելու համար, ուստի դեսպանանին անպասելի այցելութիւնը մասնաւոր նշանակութիւն մը կրնար ունենալ: Այս արգարե տեսակցութենէն յետոյ պատրիարքը աւելի հանգարտ և գոհունակ կ'երևնար: Իսկ անդին Եւրոպայի մէջ ալ Հայաստանի բարեկարգութիւններու հարցը մոռցուած չէր: Հայկական խնդիրը նոր կ'արժարծուէր Ռիւանսա, և ստոյգ տեղեկութիւններ կային թէ Բնիկիոյ տրտաքին գործերու պաշտօնատունը լուրջաւ կը հետամտէր եւրոպական պետութիւններու միջև կամաց կամաց համաձայնութիւն մը առաջ բերել Հայաստանի վիճակին համար: Այս միջոցին Պոլսոյ պատրիարքութիւնը վստահելի ձեռքերու մէջ գտնուիլ անհրաժեշտ պէտք մըն էր, Իզմիրեան պատրիարք որ անտեղեակ չէր քաղաքական կացութեան ինչպէս կը ձգէր կը հեռանար:

Այդ հրաժարականին իսկական շարժառիթները անշուշտ օր մը կը բացատրուին նոյն իսկ Իզմիրեանէն, սակայն հիմակուց քանի մը հաւանական ենթադրութիւններ կրնան ուշագրաւ ըլլալ:

Եկներեւ էր թէ Համիտ կը վրդովէր պատրիարքին խիղճը նորանոր աղէտներու սպառնալիքով, եթէ չի հրաժարի: Միւս կողմէն հայ դաւադիրներու խումբ մը կաշխատէր միամիտներէ ու վարձկաններէ կազմուած հակա-Իզմիրեան ցոյց մը պատրաստել, իբր թէ ժողովուրդին զոհ-գոհութեան արտայայտութիւնը ըլլար: Բայց այս երկու պարագան բաւական զօրաւոր չէին Իզմիրեանին վրայ վերջ-

նական ազգեցութիւն մը գործելու :

Իզմիրլեան պատրիարք ուզած էր ստեղծել հայ ազգին համար « ազգային քաղաքականութիւն մը » որուն գերագոյն ղեկավարիչը ինք պէտք էր ըլլար, պատրիարքական պաշտօնովը : Բզգին ընդհանուր համակրանքին հետ կը վայելէր կատարեալ վստահութիւն, և ինքզինքը պատասխանատու կը ծանչնար Եւրոպայի առջև, հայ ազգին առջև, թիւրք իշխանութեան առջև : Սարմնացումն էր ազգային պահանջներուն, որոնց յաջողութեանը համար կը փափագէր ազգային կարգապահութիւն մտցնել ազգին մէջ : Սակայն իր այս փափագին իրականացումը չէր կրնար տեսնել. իր խորհուրդները միշտ լսելի չէին ըլլար ազգին օգտին համար գործող անհատներու և մարմիններու քով : Ու օր մը, խորհրդաւոր այցելութիւն մը ընդունելէ անմիջապէս ետքը, գրեց հրաժարականը, որ բոլոր մըն էր համիտական քաղաքականութեան դէմ :

Հաւանական է որ Իզմիրլեան պատրիարք չէր ուզեր շարունակել միայն պատասխանատուութիւն ստանձնել առանց բարոյական հզօր ազգեցութիւն ունենալու նոյն իսկ անոնց վրայ որ զինքը մեծարելով, իր վրայ կատարեալ վստահութիւն ունենալով մէկտեղ կը մերժէին հետեւի իր խորհուրդներուն :

Իզմիրլեանի առանձնացումը գատարկ մը ձգեց հայ ազգին մէջ : Եղական երևոյթ մըն էր այդ պարզ եկեղեցականը, որուն խտտամբեր զէմքը իր վրայ գրօշմուած կը կըրէր բազմատանջ ժողովրդին տառապանքներուն պատկերը : Երեսուցի Զօհրէն առջև ներդաշնակ միաբանութեամբ ստորնաբարձ կը խոնարհէր հրեան, իսլամը, եւրոպացին, ամերիկացին, « մեծ » կոչուած պետութեան զեպաւնը. ընդհանուր անկումին մէջէն իրոխտապանծ վեր կը բարձրանար միայն հայ եկեղեցականի մը գլուխը. թուէր այն թէ քրիստոնէութեան առաջին դարերու հայրապետ մըն էր, գերեզմանէն յարուցեալ, որ գոռ ամբարտակ կը կանգնէր բռնապետութեան դէմ : Ժողովուրդը որ ծնած էր երիտասարդութիւն մը Համիտի դէմ մարտնչելու չափ սերտօտ, այդ ժողովուրդը Երեսուցի քրիստոնէութեան կը պարգևէր ժամանակակից իր ամենէն մեծ բարոյական ուժը : Ու քրիստոնէայ աշխարհը զգաց թէ միայն նիւթական թիւղ և բրտութիւնը չէն որ ազգի մը ջորութիւնը կը կազմեն ու անոր իրաւունք կուտան ապրելու. բարոյական ուժն ալ յենարան մըն է, որուն կրթնած, ազատութեան իրաւունքը կրնայ պահանջել, ու կորզել, ալք մը, թէև փոքրածիւր :

Ճակատամարտէն ետքը մահաբեր դաշտը կը սարդի երբեմն մարդ մը ձեռքը աղօտ լապտերով. կորաքամակ կը ծախ, կը զննէ կիսամեռները, ասդին անդին կը շրջէ հոգեւորները, կը պրպտէ դիակները. արիւնին մէջէն կը շտկէ իր կողոպուտը ու կը մեկնի գոհունակ : Բայ անգամ երբ հայ ազգը կուռի գաշտին վրայ կը ձգէ իր դիակները, կը տեսնուի մարդ մը որ կը խորատուղուի անոնց մէջ, իր կողոպուտը կը փնտռէ — պաշտօն մը, տիպոս մը, աստիճան մը : Եւրոպայի մարդը երևեցաւ երստներ հինգ տարի առաջ. Օւէյթլունի լեռներուն մէջ, հայ սրտին վրայ, զօրանոց մը կանգնելու գաղափարը տուաւ թիւրքին. տիպոս մը իւրեց : Երեսուցի պատրիարքի օրով, երբ հարստահարութիւնները իրենց գաղաթնակէտը հասած էին ու փրկութեան դարմանը կը խորհուրդէր, այդ մարդը, անդամ քաղաքական ժողովին, գնաց մատնեց իր պաշտօնակիցները. աստիճանը բարձրացաւ : Հարութիւն պատրիարքի օրով 1885-87 ին երբ ազատութեան հայ զինուորներու առաջին

կարաւանները Վանէն, Սուլէն շրջապակապ ծախայ կը դրուէին Երիւս, Տրիպոլիս, Նորէն այդ մարդը մէջտեղ ելաւ. երախտագիտութեան հեռագիր զարնել տուաւ պատրիարքին Եւրոպա, ու Պէշքեթիւնի գերեզմանատունը վաճառել ուղեց. Համիտին աչքը մտաւ : Սուսայի դատաստանէն, Լյուքսեմբուրգի կոտորածէն, Պիլսոյ ցոյցէն յետոյ երբ սգակիր էր հայ ազգը, կրկին այդ գէմքն էր որ նշմարուեցաւ. վաճառեց Բզգային ժողովը ու պատրիարքարանը ընցուց սուլթանին արարածներովը. փոխարէն՝ Պալայի տիտղոս, Սէֆիտիէ : Եւ հիմա եւր հայ աշխարհը մեռելաւ տան մըն էր, աղօտ լապտերով մարդը իր թագստոցէն Նորէն գուրս ելաւ, ու եկաւ հայ դիակներուն մէջէն փնտռել փաշայութեան տիպոսը :

Ու Լուրեան գտաւ մեղակից մը, զառամած ծերուկ մը որ քսան տարիէ ի վեր կը հալէր կը մաշէր աչքը պատրիարքական աթոռին յառած :

— Բաժնեք ազգին դիակը, փաշտոց Լուրեան անոր ակննցէն. երկու բաժին ընենք. մէկէն քեզի պատրիարքութիւն, միւսէն ինծի փաշայութիւն հանենք :

Սկսան գործի :

Լուրեանի ցրտացան ըրին օրինաւոր կրօնական և քաղաքական ժողովները. քանի մը աշխարհական և քանի մը եկեղեցական սուլթանէն ուղղակի նշանակուեցան իբր վարիչներ հայ ազգին. Բարթողիմէոս եպիսկոպոս ստանձնեց տեղապահի տիպոսը, և Լուրեան եղաւ բացարձակ զիլտատոր :

Լուրեանի առաջին գործը եղաւ գրել Լոնտօն Լնգլը-Լըմինիքն ընկերութեան որ հայ ազգը գոհ է սուլթանին կառավարութենէն, թէ ամէն բարիք անկէ կը յուսայ միայն, ուստի անգլիական ո՛ր և է միջամտութիւն կը մերժուի հայոց գործերուն համար : Սիւնդոն ատեն Եւրոպայի փաշա, ժողովին անուանական ատենապետը, Լուրեանին կողմէն կը զրկուէր զեպանքներուն, նմանօրինակ յայտարարութիւն մը ընելու : Կատարական մարմինը պատասխանեց Եւրոպայի փաշայի թէ զինքը իբր լոկ անհատ կ'ընդունին, պաշտօնական հանգամանքով չեն ծանչնար : Եւրոպին հարուածն էր Լուրեանին :

Իսկ Բարթողիմէոս եպիսկոպոս աշխարհի առջև պարպարեց ամօթալի տեսարաններ : Եւրոպայի Բարթողիմէոս եպիսկոպոսը քաղաքական դպրոցի մը ներկայացուցիչը կը համարուէր, թիւրք կառավարական շրջանակները աղէկ ծանչնալով, կ'ենթադրուէր թէ անոնց հետ լաւ յարաբերութիւններ մշակելու գաղտնիքը գիտէ, այսպէս յայտարարած էին միշտ իր բարեկամները, թէև հայ ազգը եւրեք չէր հաւատարմած : Բարթողիմէոս եպիսկոպոս ցոյց տուաւ այդ իր համբաւաւոր « քաղաքագիտական տաղանդը ». որ ստորնացուցիչ շողջորդութեան կատարելագործեալ արհեստն էր, ուրիշ ոչինչ :

Սինչ այդ երկու տիպեր անձնաւորութիւնները կ'աշխատէին հայ ժողովրդին բոլոր խաւերը անձնատուր ընել սուլթանին, անգլիս յեղափոխական շարժումը կը պատրաստուէր ահեղ հարուածով մը կերպարանափոխ ընել կաշտութիւնը :

Իզմիրլեան պատրիարքին հրաժարելէն գրեթէ ամիս մը ետքը, օգոստոս 11/26 ին Պոլիս սարսափելի ցնցում մը կրեց : Կաշակցական քսանը հինգ յեղափոխական, ուսմբերով զինուած, գրաւեցին Պանք () թոմանին Վալաթիոյ շէնքը, և սպաննացան քանդակ մեղանաւորական այդ հաստատութիւնը եթէ Եւրոպա անմիջապէս չի միջամտէ և հայ ազգին վիճակը չի բարւոքէ : Եւս սպաննաւորը աւելցնել

գործադրուեցաւ, ուստի անհրաժեշտ է միջամտութեամբ: Զայ յեղափոխականները քանի մը երիտասարդ մարտիրոս ձգելէ յետոյ տարագրուեցան Պոլսէն:

Սեր ազգային պատմութեան ու Պոլսոյ տարեգիրներուն մէջ այդ օրուան յիշատակը պիտի մնայ անջնջելի: (Սմանցիներուն Պոլսը առնելէն ի վեր հաւանօրէն Բիւզանդիոն այդպիսի օր տեսած չէր: Զայ արիւնը ուղիւսներ առաջ սպառազինուած խուժանը կարգաւորութիւն մը հը պատակելով յարձակեցաւ մասնաւորապէս այն թաղերը ուր լեցուած էին Զայաստանցի կտրիճները. երկու օր կոտորածը, կողոպուտը շարունակեց անդադրում, սուլթանին հըս կողովեան ներքեւ ու քրիստոնեայ պետութիւններուն ակններէ թոյլտուութեամբ: Ըստ հեշտ էր գետնայիններուն մէկ խօսքով անմիջապէս վերջ դնել այդ վայրագութեան, սակայն 48 ժամ անոնք բերան չի բացին. գուցէ գետնային մարմնին շահերուն նպատակով կը թուէր այդ հայկական աւրիւնահոտութիւնը: Սուլթանին ուրիշ քրիստոնեայ հըպատակները երբեք մայրաքաղաքին մէջ գրոշակ պարզելու չափ յանդգնած չէին. այդ համարձակութիւնը, որ քաղաքագիտական ալ հաշիւ մըն էր, հայերը ունեցան. 1890 յուլիս 15 ի, և 1895 սեպտեմբեր 18 ի Զնչական-ժողովրդական մեծ շարժումները նոր յեղափոխական դարագլուխ մը ողջունած էին Պոլսոյ համար, ինչ որ նպատակով չէր եւրոպական զաղթականութեան ապահովութեանը և շահերուն:

Երբ իր թափած արիւնովը Վ. Պոլսոյ հայը պէտք տեսնուածին չափ ալ ուժասպառ համարուեցաւ, ան աւտեն գետնայինները աղքատացիներ սուլթանին թէ կը բաւէ: Կոտորածը վերջացաւ, սակայն ձերբակալութիւն, բանտարկութիւն ընդարձակ սահմանի մէջ շարունակուեցան, ու հայաստանցի հայերը դուրսգնացող շողոքներով զբոս կուեցան ու վրէժներ: Կառավարական արտաքսուսներուն վրայ կ'աւելնար խուճապական փոխուստը: Վանի մը շարժումն մէջ Պոլսը դատարկեցաւ հայերէ: Զինք դարէ ի վեր իրարու յաջորդող սերունդներու հիմնած, հաստատած օճախը քանդուեցաւ քանի մը ամսուան մէջ, ու Պոլսոյ հայը դարձաւ եղաւ իբր թուշու մը բունաւեր:

Սեղի դեռ կանուխ կերելի հիմակուց վերջնական դատաստանը ընել օգոստոս 14/26 ի ցոյցին և հետեանքներուն վրայ: Յուսանք որ հայ ազգին վիճակը փոփոխութիւն մը կրէ և ասով փոխարինուի վերջին անգամ ալ թափուած արիւնը:

* * *

Թիւրքիոյ մէջ ապստամբական շարժումները մշտապէս են, ինչպէս վերջը անպակաս է արիւնը ապականուած մարմնի մը վրայ: Կրեաէ 1896 ի սկիզբները զէնքի դիմեց ու քանի մը ամսուան կռիւէ ետքը յաջողեցաւ եւրոպական միջամտութիւն հրաւիրել. օգոստոսին վեց պետութիւնները բարեկարգութեան ծրագիր մը ընդունել տուին սուլթանին: Թիւրքիոյ ելեմտական կացութիւնը կը պարտաւորէր իշխանութիւնը գոնէ երեսանց համակերպիլ Եւրոպայի պահանջներուն: Ու կարծիք մը սկսաւ տրիւլ թէ կրեաական հարցին կարգադրութեամբը պետութիւնները սուլթանը հանգիստ պիտի ձգէին, հետեաբար հայկական խնդիրը եթէ ոչ մշտապէս գէթ առժամաբար պիտի մոռցուէր: Եւրոպական թէկէ բոլորովին հիմնաւոր չէր բայց և այնպէս դատելով երեւոյթէն կարելի չէ մեղադրել այդ վախը ունեցողները. օգոստոս 14/26 էն ետքը հայկական հարցը մէկէն ի մէկ բռնկեցաւ այնքան վառ որքան թերեւ չէր որորբաճ ի գոյութեանը ամբողջ շրջանին մէջ:

Եւրոպայի աչքին առջեւ կատարուած բարբարոսական նախճիրը հնար չէր ծածկել կամ մեղմացնել. ու բնական էր որ Մեծ-Բրիտանիա նորէն առաջինը ըլլար պոռթկացող: Եւրոպական մէջ մամուլը չի վաճառուիր ուստի և սուլթանը անկարող է հանրային կարծիքը ղեկավարել իր շահերուն համաձայն. ճշմարտութիւնը ուրեմն իր արիւնեւրանգ փայլովը անձաձկոյթ պարզուեցաւ. մարդկային խիղճը զարհուրեցաւ, քրիստոնեայ ոգին սարսուց:

Եւրոպական շարժումը ղեկավարեց Կլատթօն. Մեծ-Բրիտանիոյ 87 տարեկան հասակին մէջ նորէն դուրս ցատքեց իր առանձնոցէն, ու լեցուց գահերը սարսեցնող իր ձայնը: «Մեծ-Մարգասպան» ի մակդիրը զարկաւ կպցուց Զամաի ճակտին. ամէն օր կը հրատարակէր նամակ մը միշտ զբոս գրեւոր միջակի մէջ պահելու համար ժողովուրդը, ու սեպտեմբեր 24 ին խօսեցաւ Ինքզեզ միջակին մէջ: Եւրոպական յուզումը անդիմադրելի եղաւ. մամուլը իր ամբողջութեամբ, կուսակցութիւնները առանց ո' և է խտրի, կրօնական գաւառները միահողի, պաշտպան հանդիսացան հայ ազգին, և կատարած թշնամիներ Զամաիին և իր կառավարութեան:

Եւրոպայի միւս ազգերն ալ անտարբեր հանդիսատեսներ չի մնացին մեր աղէտներուն: Եւրոպայէն ետքը ամենէն զօրեղ բողոքարկուն Իտալիա եղաւ. Ֆրանսա ամօթ զգաց որ իր ասպետական զգացումները դրամատերներու կրօնկէն տակ ճղմունքով, կը մոռնար Երեւելի մէջ իր բազմադարեան քաղաքակրթիչ գերը. սեղանաւորական ներգոյնութիւնները բոլորովին ուժաւոր չորին Վերմանիոյ և Եստրիոյ հանրային զգացումը. Ռուսիայէն ալ ձայներ սկսան լսուիլ: Փոքր ազգերը մրցակից հանդիսացան մեծերուն. Պելժիգա, Օւկրէնիա տակն ու վրայ եղան. Յունաստան և Պուլի կարիւս, որոնք շատ աղէկ դիտեն թիւրքին ինչ ըլլալ, եղբայրական գիրկ բացին մեզի, և հաղաբար փախստականներու ապաստանարան դարձան: Բնականաբար Եւրոպիա ալ սաստկապէս յուզուեցաւ:

Եւ սակայն այս տիեզերական շարժումը գործնական մէկ արդիւնք մը միայն ունեցաւ. դրամական նպատ: Վաւաքականութիւնը կտրուկ բանաձեւով մը կը վճռէր թէ Զայերը կարեկցութեան արժանի են բայց Եւրոպան աւելի կարեկցութեան արժանի կ'ըլլայ եթէ պատերազմ ծագի Զայաստանի վիճակին բարուրդովին առթիւ: Եւրոպական շահերը ընդդիմամարտ կը մնային իրարու. աւտոնք ընդհարումը կրնար աղետաբեր ըլլալ ամբողջ աշխարհի, առանց օգուտ մը ընծայելու հայ ազգին, եթէ մահաբեր իսկ չըլլար:

Եւս փաստաբանութիւնը պատրուակ մըն էր Եւրոպայի անգործութիւնը արդարացնելու դիտումով, թէ իրական հիմն մը վրայ կը զետեղուէր: Երկու ենթադրութիւններէն որն ալ ըլլար ճշմարիտ, բայց և այնպէս Եւրոպայի հանրային զգացումը կը մնար միշտ գրգռուած, ուստի և նախարարութիւնն ալ ծանր դրութեան մէջ կը գտնուէր. Սօլդաքերիի գահէն կամ տեղի տալու էր հանրային կարծիքին առջեւ, կամ տեղը տալու էր աղատական կուսակցութեան: Կախարարութիւնը ոչ մէկ միջոցին կրնար նախապատուութիւն տալ, ոչ միւսին: Զարկ տեսնուեցաւ ուրեմն հանրային կարծիքին հոսանքը մեղմութեան առաւելի մը դարձնել: Եւս պաշտօնը ստանձնեց Լորտ Ուոլպերի, վարիչ ազատական կուսակցութեան և պետ նախորդ գահէն: Եւրոպայի մէջ կուսակցական ո' և է նկատուած կոչընչանայ հանրային շահերուն առջեւ, երբ միաբանութիւն կայ այդ շահերուն ըմբռնումին մէջ: Եւսպէս ահա Լորտ Ուոլպերի օգնութեան հասաւ Լորտ Սօլդաքերի: Զբաւժարելով իր վարիչի պաշտօնէն Լորտ Ուոլպերի իբր ան-

կալի աղատական մը քաղաքական մեծ ճառով մը պաշտպանեց այն գաղափարը թէ առանց միւս պետութիւններուն ընդհանուր համաձայնութեանը եթէ Մեքսիկա ինք իր վերայ առնէ միայնակ գոլու հանել Հայաստանի բարեկարգութիւններու գործը, անխուսափելի կը դառնայ եւրոպական պատերազմ մը: Եւս աղբարարութիւնը որ մեծ տաղանդի մը բոլոր ուժովը պաշտպանուած էր, և կուգար Սօլըզպերիի հակառակորդ կուսակցութեան ամենէն նշանաւոր մէկ անդամէն, ահագին տպաւորութիւն գործեց Սենտ-Ֆրիտանիոյ հայրենասիրական ղեկավարներուն վրայ. ընդհանուր հանդարտութիւն մը սկսաւ տիրել:

Մեքսիկոյ ժողովուրդը հանդարտեցաւ բայց չգոհացաւ: Կախարարութիւն մը որ կրնար կրթել ամբողջ երկրին զգացումն և հանրային կարծիքին վրայ, նախարարութիւն մը որ իրեն նեցուկ ունէր Մեքսիկոյ ահագին ուժը, ու եւրեւիտանական ժողովին մէջ 150 ձայնի մեծամասնութիւն մը կը վայելէր, այդ նախարարութիւնը իր ապկարութեամբ անմեղամեծ ապացոյցը պիտի տար եթէ անկարող գրտնուէր խաղաղութեամբ կարգադրելու աշխարհիս խիղճը վրդովող խնդիր մը: Եւս Սօլըզպերի որուն քաղաքական տաղանդը տեղեւորահաշակ համբաւ կը վայելէ, պարտաւոր էր իր կարողութեան չափը ցոյց տալ մարդասիրական գործի մը մէջ, անբան մտտիկ Մեքսիկոյ սրտին: Կախարարապետը կ'զգար թէ պահպանողական կուսակցութեան ծանր հարուած մը պիտի տար հայկական խնդրէն անձարակ դուրս ելլելով, իր ղեկանադիրութիւնը եղաւ ուրեմն եւրոպական համաձայնութիւն մը արտադրելու պայմաններուն հետամտիլ:

Ռուսիոյ կայսեր Եւրոպա ուղևորութիւնը բարեդէպ առիթ մը կը հայթայթէր բանակցութիւններու որոնք ըզգալապէս կը զիւրանային Լոպանով իշխանին յանկարծական մահովը: Պալմիրալի մէջ Մեքսիկոյ նախարարապետը տեսակցեցաւ Միքիլա ձարին հետ, և Մեքսիկական մամուլը արդիւնքին վրայ յուսովիւ երեցաւ: Կայսրը անցաւ Ֆրանսա ուր հայկական խնդիրը կարգադրելու պայմանները քննութեան առնուեցան: Ձարին մեկնելէն յետոյ Փրանսական մամուլը շատ աւելի նպաստաւոր երեցաւ մեր խնդրին: Փրանսական խորհրդարանին մէջ առաջին անգամը ըլլալով հարցապնդում ուղղուեցաւ արտաքին գործերու նախարարին: Բոլոր կուսակցութիւնները առանց խորութեան նպաստաւոր խօսեցան մեզի և պարզեցին արեւելքի մէջ Ֆրանսայի աւանդական քաղաքականութեան շեղումին ծանր հետեւեցները: Կախարար Պ. Լանթոմ հայկական խնդրին բարեյաջող լուծումի մը յոյսերը տուաւ, աղբարարելով սակայն թէ հայերը համբերատար հոգով սպասելու են պետութիւններուն որոշումին: Ռուսիոյ կայսեր իր մայրաքաղաքը վերագանալէն յետոյ պիտի տեսնուէր ուղևորութեանը միջոցին կատարուած բանակցութիւններուն արդիւնքը. երբ ձարը հասաւ Բեդրպուրկ հոն գնաց նաև իր Պոլսոյ դեսպանը պ. Կելիտով: Երկար խորհրդակցութիւններէ յետոյ, դեսպանը դարձաւ Պոլիս ուր վեց պետութիւններու ներկայացուցիչները տեսակ մը դեսպանախորհուրդ գումարեցին պատրաստելու համար բարեկարգութիւններու ծրագիր մը որ պիտի ներկայացուի սուլթանին: Եւս այդ ծրագիրը տեսնելու վերջացաւ 1896 տարին:

Եւս ծրագրին պատրաստութեան առթիւ Եւրոպայի մէջ յայտնուած կարծիքներէն տեսնուեցաւ թէ Ֆրանսայի արտաքին գործերու նախարարութիւնը խնդիրը հզօրապէս ձեռք առած է, ոչ այնքան գուցէ պաշտպանելու համար քրիստոնեաները որքան Ֆրանսայի գրամատեններու նիւթական շահերը, որոնք մեծապէս վտանգուեցան վերջի երկու տարուան քաղաքական տագնապներէն: Կիւլիական շահերու հոգածութիւնը թերեւ քիչ մը նպաստէ բարե-

կարգութիւններու հարցին գոնէ առժամեայ կարգադրութեանը:

Պէտք է յիշել նաև թէ բարեկարգութիւններու խնդիրը այս անգամ չի սահմանափակուիր միայն քրիստոնեայ շրջանակներու համար. իսլամ ցեղերն ալ հոգածութեան առարկայ են, այնպէս որ հայկական հարցը կերպով մը վերածուեցաւ ընդհանուր բարեկարգութիւններու խնդրին:

Կ. Պոլսոյ իսլամներուն մէջ սուլթանին դէմ առաջ եկած ղեկավարութիւնը որ չի ծածկուիր, կասկածել կուտայ թէ ծանր խռովութիւններ կրնան ծագիլ երբ անտես առնուի մահմետականներու վիճակը, հետեւաբար նորէն կրնան վտանգուիլ այն ելեմտական շահերը որոնց պաշտպանութիւնը ամեն նկատողութենէ վեր կը դասուի:

Սինչ Եւրոպայի մէջ կը յուզուէր բարեկարգութիւններու հարցը, Սենտ-Պարդախոշոջը իր գաղանական քաղաքականութիւնը անտարբեր կը շարունակէր: Արանտորգուեցան 1895 ի կոտորածները Լիւբեկէ, Բիսկեան, Լին: Սանաւորապէս այս վերջին քաղաքը ահաբեկ ջարդի մը զոհ եղաւ. երկու հազարէն աւելի հայ սրախողող եղան քիւրտ հրոսակներէ. քիչ շատ հարուստ քաղաքը որ անցած տարի փրկանքով աղատած էր, աւեր աւերակ դարձաւ:

Կորանոր ջարդերու լուրերը առանց մեծ ազդեցութիւն մը առաջ բերելու քրիստոնեայ աշխարհին վրայ, զգացնել տուին սակայն թէ շարունակող դրութիւն մըն է կոտորածը, և ժամանակն է վերջ մը գնելու: Եւ անկէ ետքը նոր ջարդի լուր չի լսուեցաւ:

Եւրոպական միջամտութեան մը նշանները երբ բաւական յստակ կերպով սկսան յայտնուիլ, սուլթանը նորէն իր պահեստի քաղաքականութեանը դիմեց, այն է Պոլսոյ պատրիարքարանին նոր կերպարանք մը տալով զայն իր գործիքը ընել Եւրոպայի դէմ: Եւս անգամ հատեան Երթին փաշայ հրաւիրուեցաւ ուղղութիւն տալ պատրիարքարանի գործերուն: Եւսային ժողովը որ կիսուակէս ցրուած էր, 62 անգամով գումարում մը ունեցաւ, ու Կ. Պոլսոյ պատրիարք ընտրեց (Ռմանեան) Պաղարիս կղիսկոպոսը, և անոր քովը դրաւ քաղաքական ժողով մը մեծ մասամբ բաղկացած կառավարական պաշտօնեաներէ, որոնց կ'ատենապետէ Երթին փաշա հատեան: Սակայն Եւրոպայի արդի քաղաքականութեան հանդէպ այդ քաղաքական ժողովը կարող չեղաւ սուլթանին հաճոյական դեր մը կատարելու դիւրութիւնը ունենալ: Բնդհանուր մոռացումը [ամիսթի] որ տեղի ունեցաւ, թէեւ դեսպանական մարմինն ճշդումներուն արդիւնքն է, բայց երեւոյթը փրկելու համար ցոյց տրուեցաւ «չորհ» մը նոր պատրիարքին ու քաղաքական ժողովին:

Արջացած տարուան մէջ մեր ազգային պատմութեան գլխաւոր գծերը երբ կը համառոտենք, կարելի է մեզի անյիշատակ թողուլ Հնչակեան վերակալմութիւնը: Հայ ազգին ժամանակակից կեանքին վրայ այնքան հզօրապէս ազդեցիկ եղած է Հնչակեան Առասկցութիւնը, և ապագային համար ալ այնպիսի դեր մը վերապահուած է իրեն որ հայ ազգին համար կենսական հարկէմըն է հետամտիլ անոր գործունէութեան:

Եւսային անգամ ըլլալով անցած տարի օգոստոսի մէջ Լոնտոն գումարուեցաւ Հնչակեան Առասկցութեան Բնդհանուր Ժողովը, որ անաչառ քննութեան ենթարկեց Կիւ-

րոյական Վարչութեան ընթացքը: Երեցաւ որ ինք տա-
րի շարունակ Հնչակեան Առասկեցութիւնը, և անոր հետ
Հայ ազգը, զո՛հ եղած են վիթխարի շատախօսութեան մը,
որուն նմանը չարձանագրէր մեր ազգային արդի պատմու-
թիւնը:

Հայաստանի մէջ քսան տարիէ ի վեր սկսած յեղափո-
խական շարժումը, որ իր առաջին զոհերը կուտար 1880
ին Արցախի բանտերուն մէջ, ինկած էր պարագայներու
բերումով Աւետիս և Սարիամ Նազարեկեաններու ճան-
կերը: Յեղափոխական շարժումին պարագլուխները ժո-
ղովորդին հետ միասին իրենց արիւնը թափելով հայկական
ինչիւրը ըրին Եւրոպայի մեծ հարցերէն մէկը: Պատերազ-
մի դաշտի վրայ գտնուողները կուռիլ գիտեն, և ժամանակ
չունին տեղեկանալու թէ ի՞նչ կ'ընէ իրենց Վարչութիւնը:
Հայ յեղափոխականները կը կարծէին որ երբ իրենք ո-
ժողովորդը արիւնին կուտան, Եւրոպայի մէջ գտնուող
իրենց Ազգայնական Վարչութիւնը, որ թէև ինքնակոչ
բայց և այնպէս բողոքի տեղի չէր տուած, գոնէ կը
գործէ խելով և բարեխղճութեամբ: Ինչ հանուր ժողո-
վը տեսաւ թէ այդ խելը երբեք գոյութիւն չէ ունեցած:
Ի՛նչքան մեծ փոփոխութիւն պիտի ըլլար ազգային ճակա-
տագրին վրայ, եթէ խորհող և խղճամիտ Վարչութիւն
մը ղեկավարած ըլլար հայ ժողովորդին անձնութիւնը,
զոհարեցութիւնը:

Ինչ հանուր ժողովը իր ազգային պարտականութիւնը
համարեց առանց բան մը ծածկելու դառն ճշմարտութիւնը
պարզել Առասկեցութեան առջև, և անով ազգին յայտնել:
Ժողովը ուրիշ բան չէր կարող ընել բայց եթէ Առասկե-
ցութեան արտաքսել Նազարեկեանները:

Ազգայնական նոր վարչութիւն մը ընտրուեցաւ ժողո-
վին միաձայն քուէովը, և անմիջապէս Հնչակեան Սասնա-
ճիւղերը հետզհետէ իրենց համակրանքովն ու աջակցու-
թեամբը զօրացուցին այդ Վարչութիւնը որ հայ ազգին,
թրքական պետութեան իսկական վիճակին տեղեկ, և մի-
անգամայն եւրոպական քաղաքականութեան հետամուտ,
կ'աշխատի որ ո՛ր և է բաղադրանքութեան, թեթեւ ու յա-
խուռն գործողութեան զո՛հ չ'երթայ ազգային դատը:

* * *

Այսպէս ահա 1896 տարին 1895 ի աղէտներուն շա-
րունակութիւնը ըլլալէ յետոյ թեթեւ յոյսով մը մեզի կ'ան-
ցընէ 1897 թուականը: Սակայն մեր մեծագոյն յոյսը պէտք
է դնենք միայն և միմիայն ներքին ուժին վրայ, որ պէտք
է ղեկավարուի խելով, ու փորձառութեան դասերէն ա-
ռաջնորդուի:

ՅԱՅԹԱՅԻՆ ԵՊՈՍԵՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԱՆԱՍՏՈՒՆ ԵՒ ՀԻՆԳՕՐԵԱՅ
ՊԵՏԵՐԱԶՄ

1895 ՆՈՅԵՄԲԵՐ 24-ԷՆ — 1 ՓԵՏՐՎԱՐ 1896

Սարաշէտան Գեորգը Օգոստոսի այն քաջերէն էր,
որոնց համար պատմութիւնը գիւցալն բառն ունի: Օգոս-
թոսնը քսան տարին անգամ մը միայն ունեցած է այս տե-
սակ զաւակներ, որոնք քաջութեան, ճարպիկութեան, սար-
սափի և վրէժխնդրութեան մարմնացումն եղած են և կաղ-
մած անոր փառքն ու առասպելական հռչակը: Բայց
տարուան միջոցին անոր գործերը այնքան տեսական երե-
ցած էր թուրքերուն համար որ զայն մկրտած էին անու-
նով մը որ խկոյն կորու՛նէ անոյ յատկութիւնները: Թափա-
ղ (լախտ) կոչած էին զայն և ամէն տեղ այդ անունով մի-
այն կը ճանչցուէ: Եւ ի՞նչ էր Պօղոսի թաղին մէջ և

Ենիտիւնեան Պապիկ փաշայի մօրեղբոր զաւակն էր և ա-
նոր անձնուրաց թիկնապահը: Բարձրահասակ, միջակազմ,
աւելի ջղուտ և քիչ մը խաժակն էր: Եղնիկի մը նման
դիւրամեք էր, սակաւախօս և այնքան զաղտնապահ, որին
թափանցելու համար դաշոյնով մը սիրտը միայն ճեղքելու
էր: Ենոր հասարակութեան մարեղուն պէս կամ անկէ ալ
նուազ բան մըն էր: Տասնեակ վերքերը սարմին վրայ իր
զարդերը և շրանշանները կը կազմէին և մտած կոխներուն
ու պատերազմներուն քանակութեան մէկ չորրորդը: Համ-
բաւաւոր Վառլօնէն յետոյ միակ մարդն էր եղած Օգոս-
թոսի մէջ, որ տասը ժամուայ տեղը չորս ժամէն կը
հասներ և անոր դաղտնագնացութիւնը ունէր: Օրինակ մը
տալու համար, մէկ գիշերուան մէջ 8 ժամ հեռուն կեր-
թար, իր ասպատակութիւնը կը վերջացնէր և նոյն գիշեր
դառնալով անկողինը կը մտնէր: այնպէս որ միւս օր աշ-
խարհ կը վկայէր թէ Թափաղ այդ գիշեր տունը անցու-
ցած էր:

Եղուէն անգամ թաղի մը մէջ մտած աստի՛ն անկէ
աւելի անհետ չէր կրնար մնար: Գիշեր ատեն, Օգոս-
տոսի բովի աները կը մտնէր և սպաններու ոսկինքը կամ
ապրանքները կը վերցնէր և ոչ ոք չէր նշմարէր: Իր
ասպատակային ձեռնարկներուն մէջ, օր մը չէր բռնուած
և կամ յայտնի հեռքով մը ամբաստանուած, այլ դատա-
պարտուած այն ենթադրութիւններով, որ այդ գործը մի-
այն Թափաղ կրնար ընել:

Պօղոսոյանի և 78-ի պատերազմներու գլխաւոր հերոս-
ներէն էր. և անկէ վերջ ալ միշտ ասպատակ ու փախըս-
տական կեանքին մէջ հարկ վճարելն ինչ է չէր գիտցած:
Չէրքէզ բէկերն անոր ոտքին կը խոնարհէին և Հաճինի
զինուորական պահակներն անգամ անոր ասպատակային
դանակի վերքերն ունին իրենց մարմինն վրայ:

Օգոստոսի գրաւման ամենայնադուգն ու ամենաճար-
պիկ դերակատարն եղաւ և պատերազմի գործունեայ մը-
ղիններէն: Բիւզ մարդու անկեղծօրէն կը բարեկամանար,
բայց բարեկամացածին համար ալ ինքզինքը զոհել պար-
տաւորութիւն կը համարէր:

«Անանքիս մէջ անգամ մը մեռայ, կըսէր, այն ալ
երբ տարի ու կէս բանտ մնացի Սարաշի մէջ»:

Հատ քիչ անգամ եկեղեցի կերթար. բայց մոլե-
ռանդ բրիտոնեայ մըն էր, թրքատեսաց մը ըլլալու համար,
և կարծես իր վրայ կը ծանրանար մահմետականները սը-
րով բրիտոնեայ շինելու մեծ պարտաւորութիւնը:

Այս անգամ երբ ծանր հիւանդ պառկած էր, ազգա-
կանները խորհուրդ տուին որ լաւանալու համար ուխտէ
որ ասպատակութիւն չընէ և շատ մարդ չըսպաննէ:

«Ելլիցէք¹⁾, շօն ձագտիք, պատասխանեց. կու-
ղէք էյ Եսփօ՛ր խաբեմ, սաղձօժիս պես տա՛հա շօտ պի-
տիք էնեմ...»:

Եւ երկու օր վերջ մեռաւ. անխորդախ էր դաւա-
նանքին ու համոզումներուն մէջ: Հայ աշուղի հերոսն ե-
ղաւ շուտով և ժողովորդի բերնին մէջ արդէն առասպելա-
կան դիւցազնը. և զինք ճանչցողներու սրտին մէջ անոր
յիշատակը միշտ մահարձան մըն է:

* * *

Գեկտեմբեր 9, շաբաթ օրն էր: Թշնամին ալ ուժաս-
պառ էր. թէպէտ դեռ անհամար բաղմունքիւն ունէր,
բայց այդ բաղմունքիւնը կայող և քաջալերող բարոյական
ոյժը այլ ևս մեռած էր: Ի՛նչպիսի փաշան փոխեց իր ծրա-
գիրը և ինչ որ բռնի ուժով չի կրցաւ, ուղեց թրքական
խորամանկութեամբ գրաւել Օգոստոսը: Ուղարկած էր մի-

1) Կորսուեցէք:

սպլտակ դրօշակաւոր, որ զէյթունցիները բանակցութեան կը հրաւիրէր:

Օէյթունի մէջ, միւս կողմէ, անասուններու և զօրքերու դիակները կիսաթաղ դիպում էին. դարձահոտութեան հետ անօթութիւնը և ալի նուազութիւնը, որ լուկած էին արդէն զգալի լինել, տարափոխիկ հիւանդութեան ծնունդ տուած էին թեթեւօրէն: () գնութեան մը լուրը կամ հասնիլը անյուսալի էր դարձած: Ս'ի բանի կըրօնաւորներ և աղաներ իրենց սովորական վախիտութեան մէջ ամրացած, աժան հաշտութեան մը մէջ ուզեցին իրենց փրկութիւնը, և կամ գոնէ այդ տեսակ խաղի մը ձգտումով զբաղեցնել թշնամին, թէպէտ ժողովուրդը չէր ուզեր զՏ հնալ խաբէրայութիւններու, և պատերազմի բախտին էր յանձնած իր բախտը: Ս'էկ օր պայմանաժամ տըրւած էր և տաճկական բանակը այսօր դարձած էր հրացանաձգելէ: Ս' ասիլոսեան Կարապետ իշխանը, Տէր Կարապետը, բողոքականներու թուրախտ պատուելին և զեռ մի քանիներ իրաւունք ստացան գնալ բանակ. — եթէ չի գաւնային ալ ժողովուրդը շատ բան կորուսած չը պիտի լինէր: Օւանդը ճանչցող թուրք հազարապետ մը կրկնած էր. « Բըռէսին գէմ կուգան Բստուած խաբողները, խորամանկութեան մէջ ալ կուուելու »:

Եսօր եկած էին նոր պաշկպօղութներ, 20,000 չափ աղճատացի քիւրտեր, որոնք նոյն իսկ իրենց կիները միասին բերած էին, վրէժխնդիր լինելու 45 տարի առաջ զէյթունցիներէն կրած իրենց պարտութեան: Հայ աղաները հաղիւ թէ զինուորական շղթան հասան, ամենքն ալ կողպտուեցան իրենց ժամացոյցներէն, մատանիներէն և քրտակներէն: Բէմի վաշան իսկոյն բանտարկել տուած էր զանոնք և այդ հաշտարար հայերը իրենց մահը մօտալուտ տեսած էին և ժողովուրդը շատ խելացի գտած իր փորձառութեան մէջ:

Բէմի վաշան ետ ուղարկեց միայն Վէլմանէսեան Վաղարէթ աղան և մէկ ուրիշը, որ արդէն ակամայ գընացած էր, հետեւեալ պատուէրը տալով անոնց:

— « Երբ ուժեր ստացայ, զոր ձեր աչքով տեսաք. մինչև հիւնա Օէյթուն չի մտայ ձեր երախաներուն մեղքանալու համար. բայց տեսէք, ես չէրբեզ եմ. չէրբէզին խօսքը մի և հաստատ կը լինի. եթէ անձնատուր չի լինիր, վաղը, ճիշդ վաղը քաղաք պիտի մտնեմ և ամբողջութեամբ պիտի վառեմ, ոչ ոքին խնայելով: Ով որ անձնատուր ըլլալ կուզէ, թող իր ապրանքը չի մտածէ, այլ կնոջը և զաւկին ձեռքերէն բռնած բանակը գայ. ուրովհետեւ ուղղակի սուլթանէն հրահանք ստացած եմ. անձնատուր եղունքներու 10-էն 8-ը պիտի ջարդեմ և երկուքն ալ Պաղարճդի գաշտերը պիտի տանիմ բնակեցնել: Ձեր անձնատուութեան առաջին պայմանն է յանձնել Ս'անքը, Օօրանցը, Բաթին, Բադհը, Ս'ընքը, Կաղարէթ իշխանը և միւս իշխանները ասպատակներով միասին. մնացածը մենք կուգանք կարգադրել »:

Դռուղ վաշան այդ օր նորէն ինքնալստահ կը ներկայանար իր ուժերուն վրայ, որ այսքան ձալիկ կերպով յայտնած էր իր ստացած հրահանգները: Երբ երկու աղաները, փութացած էին իրենց կեանքն աղատել, և Օէյթուն մտան հաշտութեան գաղափարը այնքան աղետալի գտած որ այլ ևս չի դարձան: Դռուղութը սաստիկ զրգրուեցաւ թշնամին գէմ և ինքզինքը շատ բարձր զգաց քան աղաները, իր անյողողդ օրոշումին մէջ: Օօրանցի բաջերը կատաղած սկսան խիւտ հրացանաձգութեան և թընդանօթաձգութեան: Երձագանքը գտաւ միւս վայրերուն մէջ ևս: Կուսիլին մէկը պայթած էր ճիշդ Բէմի վաշայի վրանին առջև. սա կատաղած հրամայած էր արագ պատերազմի: Թշնամին առանց քայլ մը առաջանալու, զուլան.

րու ետեւէն 4 ժամ անդադար հրացան և թնդանօթ քաշեց և վերջ տուաւ ժամը 12-ին:

Երբ օր Օէյթունը միայն մեծ դժբաղդութիւն ունեցաւ. գնդակով զարնուեցաւ և մեռաւ Պապիկ փաշայի արժանաւոր կինը, Եւեթիքի հարազատ մայրը, որի զարնուելէն ի վեր շատ դառնացած էր:

Եսօր առաւօտէն մինչև իրիկուն միօրինակ կերպով անձրևախառն ձիւն եկաւ: Ս'անքի և Օօրանցի մօտերը մինչև մէկ ու կէս կանգուն նստած էր իրիկուն գէմ, և իրիկուն գէմ սկսաւ Օէյթունի համբաւաւոր Պօրանը (մարիկ): Թնութիւնը իսկոյն հասաւ մեզ օշնութեան, որ պիտի լըացնէր մեր թերի թողածները, մեծագոյն կոտորած մը ևս ինք տալով մեր կատաղի թշնամուն...

Եսօր տեսած չէ Օէյթունի ձիւնը և Պօրանը, մեծ գաղափար մը չի կրնար ունենալ անոր կատարած ջարդի մասին: — Երկինքը երկաթի գոյն կատանայ. ձիւնը բամբակի գէլի նման կաղնղուի անկէ և մէկ օրուան մէջ չըջակաները ամբողջութեամբ կը ծածկուի. այնտեղ սև բլիմ մը շատ քիչ անգամ զարդի մը նման կը նշմարուի: Հսկայ Պէրիտը, ալեգարդ ծերունիի մը նման, ճաղատ գանկով, պահապան հրեշտակ մը կը դառնայ, որմէ մարդկային ոտքին անհնար կը լինի անցնել. տասնեակ կանգուն նով կը դիզուին հոն ձիւնները: Կիրճերը ամբողջով կը փակուին ուղեւորներու առջև, և ամբողջ բնութիւնը գերեզմանական լուսութիւն մը և վեհութիւն մը կը ստանայ:

Վաղարէին եղբայրները ափ մը չոր տեղ չէ կարելի գտնել: Չիւնին ներքեւէն համատարած հեղեղ մը կիշնէ գէպի ձոր: Եւ յանկարծ իրիկնադէմին կամ գիշերը օդը կը պայծառանայ և աստղերը կը փայլին ու կսկսի Պօրանը, որ երբեմն մինչև շաբաթ մը կը տևէ:

Պօրանը քամիներու խնթին է և ախարհակալը, կծող ծակող և տապալող: Երան ու բլուրներու կատարը հըրաբուխի բերնին նման ծուխ կը հանեն, ձիւնեղէն հրդեհ հը կը ծագի, և ահեղագոչ սուլումներով կոյրէ զանոնք և գէպի ձորը կը նետէ, անոնց հետ նաև ծառեր, վտաններ և մարդեր. անոնց ներքև կը թաղուին ամեն բան: Երկու ժամուան մէջ մարդը Պօրանի ներքև ձիւնեղէն արձան մըն է: Ետ անգամ, Դնունդի միջոցին, պատարագի համար Ս'անք եկած են և 5 վայրկեան մօտակայ տները չին կարողացած դառնալ. պատահած է, որ այդ կարճ ճանապարհի վրայ մարդիկ սառած են:

Օէյթունցիները կաղաղակէին, « մեր Բստուածը միշտ Պէրիտի ետեւէն պահուած. ահա հասաւ իր օշնութիւնը »: Պօրանի ներքևն էին զօրքերը...

ՏՕՐԱՅԻ.

ՀԱՅՐԵՆԻ ԵՐԿՐԷՆ

ԶԵՅԹՈՒՆ

Օէյթունի քրիստոնեայ կառավարիչը մասնաւոր նորութիւն մը չըրաւ. արդէն կարեւորութիւն ալ չունի: Իսկ երկրէն բացարձակ տէրն է Ելի պէյ, հանրաժանօթ իր արեւնարբու և վայրենի բնաւորութեամբը: Իր սճրագործական « քաջութիւններուն » շնորհիւ փաշայ և ընդհանուր հրամանատար եղած է: Բոլոր շրջականները ամեն ատենէ աւելի կը շարքաւէ և կը կեղեքէ խեղճ հայ ժողովուրդը, և ամայի գիւղերու մէջ կախել կուտայ շատերը:

Երկրը շատ աղքատ է և ժողովուրդը թշուառ, անօթի և մեղի: Երբ փառաւոր յաղթանակներու հակահարուածէն մէկ քանի տարի ետքը հազիւ պիտի կարենայ ինքզինքը ամբողջել: Լուր էր տարածուել որ իր թէ Մեծ-Մարդասպանը հաղարաւոր ոսկիներ զրկած է Օէյթուն, տառապեալներուն համար: Եսօր այդ զրամները զրկուեցան բայց դժբանակեցան Օրանցի շնութեան! Հիմա այդ Օրանցը լինցնելու վրայ են, առջի դիրքին վրայ քառորդ մեծութիւն ևս աւելցնելով, և ապարկանի և առջևն են աւելի ամուր, չքեղ և մէջը ջրհորով:

Չօրքերը քաղքէն մէկ ու կէս ժամ հեռու վայրեր վրաններու

տակ կը ընակին և ընաւ չեն երթեակեր քաղաք ուր միայն ոստիկան մը և երեք ոստիկան զինուոր կան. ասոնք մարզուած կապիկներու պէս դէս ու դէն կը շրջին դառնացած, բայց դառնութիւններն դուրս թափելու անկարող կացութեան ենթարկուած: Տուրք զանձեղու համար մինչև հիմա ս և է ձեռնարկ չէ եղած և ըլլալիք ալ չի կայ: Երկրին մէջ թէև զործերը վերըսկրած են սակայն շատ թոյլ ու դանդաղ: Ժողովուրդը տակաւին իր չոր հացի խնդիրը ապահոված չէ. որչափ ատեն շարունակէ այս վիճակը տուրքի գանձումը անկարելի կը թուի:

Մ Ե Ր Ս Ի Ն

Ատանա-Մերսինի վարչութիւնը գործիք ըլլալով Համիտի, իր պաշտօնեաներէն հայերը, որոնք թուով 17 էին, հրաժարեցուցած է. ի հաճոյակատարութիւն Մ Ե Թ-Մարդասպանին:

Բ Ի Ն Կ Ե Ա Ն

Չորս հազարի մօտ տաճիկ, խզըլպաշ, թիւրք, քիւրտ 1896 սեպտեմբեր 2 ին Ա կը ընալին ընելէ յետոյ կը վերադառնան, և սեպտեմբեր 7 ին կը յարձակին Բինկեանի վրայ: Նախ կը թալլեն տուները, յետոյ չորս կէտէ կը բռնկցնեն ամրոյժ գիւղը: Հոյակապ եկեղեցին, աղջիկներու և մանչերու վարժարանը, 192 տուն բոլորովին կ'այրեն և մոխիրի կը վերածեն: Բինկեանի 200 տունէն կաղատին ութ տուն որոնցմէ մէկը միայն, Մեծատուրեան Պաղտիկ աղայինը, ընակելի է, ուր 360 հոգի կը ընակին հիմա, մնացած եօթը տունը անընակելի անոռնեք են:

Ժողովրդին մէկ մասն ալ լեռները ապաստանած է. կ'ապրի քարի ծերպերու և քարայրների մէջ:

Շրջակայ գիւղերու և քաղաքներու հետ եղած յարաբերութիւնները դադրած են. երթեկներ չի կայ:

Գաղթելու հնարաւորութիւն չի կայ. ոչ մէկ տեղէ ալ օգնութեան յոյս:

Նահատակուածներու մէկ մասին անունները ահաւասիկ.

1. Թաթուլ	Մեծատուրեան, կալուածատէր,	25	տարեկան
2. Նունիկ	"	50	"
3. Յակոբ	" կալուածատէր,	70	"
4. Նշան	" ուսուցիչ,	44	"
5. Բարթուղիմէո	" վաճառական,	51	"
6. Պետրոս	" աշակերտ	17	"
7. Օր. Մարիամ	"	17	"
8. " Նունիկ	"	14	"
9. Արաքս	Պէրպէրեան հողագործ,	69	"
10. Ղազար	Մեղջիւն, դարբին,	26	"
11. Յակոբ	" վաճառական,	31	"
12. Յովհաննէս	Իշիկեան, գիւղին մոխիւրը,	52	"
13. Յակոբ	Փարեան [Բարկէն Սիւննիի հայրը]	63	"
14. Սահակ	Աւագեան, վաճառական	46	"
15. Սարգիս	"	48	"
16. Գեորգ	" մեղուարդծ,	54	"
17. Ալիքսան	Ասլանեան, սեղանաւոր,	53	"
18. Կարապետ	" թաղական,	60	"
19. Մկրտիչ	Ղոնջէկիւլեան, աթոռակալ,	58	"
20. Յարութիւն	Ներսէսեան, Տեղիկցի	60	"
21. Մարգար	Տէր Յակոբեան, աղաքակատէր,	45	"
22. Մելքոն	Հովեան, թէկզբէկ թիւնդամ,	60	"
23. Մկրտիչ	Թաթարեան, ուսուցիչ,	55	"
24. Գրիգոր	Խաչդեան, հողագործ,	38	"
25. Աստուր	"	43	"
26. Մելքոն	"	40	"
27. Արաքս	Բալուեան, չորեպան	31	"
28. Կարապետ	Արապեան, հողագործ,	39	"
28. Յովհաննէս	Կիւրեղեան,	21	"
30. Տիկին Գ.	Ասլանեան,	21	"
31. Սարգիս	"	4	"
32. Չապէլ	"	1	"
33. Յակոբ	Տէր Յակոբեան, աշակերտ,	19	"
34. Տիկին Հովսէփիմ	Բալուեան,	26	"
35. Օրբորդ	"	16	"
36. Յակոբ	Պէրպէրեան, աշակերտ,	14	"
37. Օրդ. Տիւրուհի	Ներսէսեան, խղողած,	16	"
38. " Չապէլ	Թաթարեան, "	15	"
39. }			
40. }			
41. }	Երկու Տիկին և մի Օրբորդ Խարմանեան տունէն.		

վերջին երեք օրերուց երբ և երկու տիկինները իրենց պատիւն ու կեանքը յանձնելով Եփրատի ալիքներուն խղողած են:

42. Գաղար	Լաւեան,	Միթար,	55	"
43. Վահան	Չապեան,	Աշակերտ,	12	"

44. Բաշօ	Աւագեան,	աշակերտ,	16	"
45. Հայկ	Տէր Սահակեան,	աշակերտ,	13	"
46. Օրդ. Տիւրուհի	"	"	17	"
47. Տէր Յակոբ	Քահանայ Թաթարեան,	"	53	"

Քահանային թեմերը կտրած են նախ, և յետոյ ողջ այրած են խաւովի վրայ:

Ք Ե Մ Ա Ն

Ինչպէս ամէն տեղ նոյնպէս և Քէմախ ալ հայ ժողովուրդը սոսկալի նեղութեան տառապանքի մէջ է: Կառավարութիւնը կուզէ բոլոր տուրքերը հաւաքել, և որ աւելին է, ոչ միայն այս տարուանը այլ նաև գալիք չորս տարուան տուրքերն ալ մէկէն կուզէ դանձել:

Երգնկայի, Կրդ. զօրաւանակին, հրամանատար Չէքին զօրք կը նստեցնէ այդ գիւղերուն մէջ. կ'ըսեն թէ գիւղերը պաշտպանելու համար է, բայց որո՞նք դէմ:

Բ Ա Ր Ի Դ Ե Պ Հ Ր Ա Տ Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ն

Հնչ. Կուսակցութեան Չէյթուների ներկայացուցիչ Պ. Ա. զատի Բարիզ հրատարակեց Քրանսերէն տետրակ մը, Մարաշի մէջ անցած տարի սպաննուած Իտալացի կրօնաւոր Հայր Սալվաթօրի մահուան պարագաներուն վրայ:

Մարդասպանին, թիւրք սպայ Մահար պէյ, դատը քաղաքական կարեւորութիւն մը ստացած ըլլալով, մեր ընկերոջ հրատարակութիւնը շատ յարմար ժամանակին եկաւ. հարուած մը ևս եղաւ Համիտի քաղաքականութեան դէմ:

Քրանսացի երիտասարդ Իսմաստեղծ Պ. Քիար այդ հրատարակութիւնը գեղեցիկ յառաջաբանով մը ներկայացուց Քրանսայի հասարակութեան, որ ջերմագին ընդունելութիւն ըրաւ անոր:

Փ Ա Փ Ո Ւ Կ Ի Ն Դ Ի Ր Մ Ը

Աւետիս և Մարիամ Նազարեկեան կը շարունակեն կարգ մը Հնչակեաններու դէմ զրպարտութիւններ ստեղծել և տարածել: Կը յուսան աղջկան ուշադրութիւնը այդ միջոցով վերսկսելու կէտագրուած նպատակէ մը:

Հայ աղջին և Հնչակեան Կուսակցութեան համար այսօր կա ընդ խնդիրը հետեւեալն է: Չէյթուների հայ ժողովուրդը անօթի կը տառապի. Աւետիս և Մարիամ Նազարեկեան վերջապէս աղջկան հսկողութեամբ Չէյթուներ պիտի զրկեն թէ ոչ յատկապէս Չէյթուների համար հանգանակուած և իրենց յանձնուած դրամը:

Ահա այս փոփոկ խնդիրն է զոր Նազարեկեանները կը ջանան խղիւղ անձնական զրպարտութիւններու աղմուկի մէջ:

Տ Պ Ա Ր Ա Ն

Աւետիս և Մարիամ Նազարեկեան Կուսակցութեան տըպարանը ևս յանձնած չըլլալով Կեդրոնական վարչութեան, հարկ եղաւ նոր տպարան մը պատրաստել: Տպարանական պիտոյքները ապագրուած ըլլալով, Հնչակեան Կուսակցութիւնը մօտեքս նորէն պիտի ունենայ իր տպարանը ուրիշ պիտի հրատարակուի պաշտօնական թերթին յառաջիկայ թիւը:

Ն Ո Ւ Ի Ր Ա Տ Ո Ւ Ո Ւ Թ Ի Ն

Հնչակեան Կուսակցութեան Կեդրոնական Գանձարանը ըստացած է հետեւեալ նուիրատուութիւնները:

ԼՄԻՐԻԿԱ. — Մ ո լ տ ը ն ի Մ. - Ճիւղէն, հետեւեալ ցանկի համաձայն. — Մ. Գ. Ճ., Յ. Կ. 10 ալան տօլար, Պ. Ճ. 6 տօլ. Գ. Մ. Ս., Մ. Ա., Սեւ Քար., Բէլ, Յ. Մ., Ճին 5 ալան տօ. Ղ. Կ. 3 տօ. Ս. Գ. Ա. Մ., Մ. Թ. Կ., Յ. Գ., Յ. Խ., Տօր. Ճ. 2 ալան տօլ. Թ. Մ. 1 տօլ. 25 սէկթ. Լապար 1 տօլ. Մանաճիւղի Գանձանակէն 10 տօլար:

ՈՒՌՄԱՆԻՍ. — Կ ա լ ա ճ ի Հնչ. Մանաճիւղի Գանձարանը ստացած է հետեւեալ նուիրատուութիւնները.

Եղ. Աթ. Քրանք 50, Ընկերք Հայաստանցի 20. Աստղաբերդ խմբէն 18, ՄԿ. ԽԶ., ՄԹ. ԿԿ., ՅԿ. ԿԿ. և Հուսիկ 10 ալան, Ս. Աթ., Ա. Յր., Մք. Յով., Գր. Կն., Ղգ. Կու. և Գաթա 5 ալան. Բանուր Խմբէն 3. 50 տանթիմ, Ե ա շ քաղաքէն ԽԶ. ԽԶ. 25, Պրուտա քաղաքէն Մն. Աս. 15, Բեկմէք Սեւրթէն ԽԶ. Պեւ. 10, գումար 211 Ֆ. 50 տանթիմ:

